

Výchova dítěte a metodika vyučování

PÁTÁ PŘEDNÁŠKA

11. DUBNA 1924

Obnova entusiasmů z duchovně pojatého poznávání světa.

V prvním sedmiletí: podpora «náboženské oddanosti» dítěte kněžskou výchovou. V druhém sedmiletí; znovuprobuzení této oddanosti na vyšším duševním stupni, takže se formuje přirozeně umělecké přijímání světa. Vychovatel jako autorita v souvislosti s morálním vývojem dítěte. Výchova jako sebevýchova, subjektivně a objektivně. Působení výchovy na pozdější životní fáze. Úvod k průpovědi «Hmotě se zasvětit...»*

Nutným úkolem mých pěti přednášek bylo v několika obrysech charakterizovat výchozí hlediska pedagogiky a metodiky waldorfských škol. Tentokrát mi méně záleželo na tom, abych se zabýval podrobnostmi, jako spíše na tom, abych se pokusil naznačit celého ducha pedagogiky, který má vyplývat z antroposofie. Neboť ve skutečnosti dnes lidé nepotřebují ani tak podrobnosti, jejichž nezbytnost se nemá podceňovat, jako pronikavou obnovu, pronikavé posílení celého duchovního života. Pro nejbližší budoucnost je ve všech duchovních povoláních kromě potřebného duchovního obsahu nutná především obnova nadšení, které se může vyvinout z poznání světa pojatého duchovně a ze stejného světového názoru. A že výtvarník, duševní umělec, neboť tím se musí pedagog stát, toto nadšení potřebuje nejvíce, to se už dnes v nejširších kruzích začíná pociťovat. Možná, že se zatím hledá na cestách, které nemohou vést k cíli, protože ještě vládne všeobecný nedostatek odvahy k pronikavému hledání na duchovním poli. Základem naší pedagogiky je snaha najít metodiku výuky a životní podmínky výchovy čtením v lidské přirozenosti, jímž odhalujeme lidskou bytost. A tomuto odhalování přizpůsobujeme ve výchově a výuce náplň učební látky i rozvrh hodin. Vžijme se do ducha takového čtení v člověku. Viděli jsme přece, jak je dítě oddáno přirozeně jakoby nábožensky svému nejbližšímu okolí, jak je napodobující bytostí, jak v sobě svými vjemy a vůlí vytváří, co prožívá vědomě a podvědomě ze svého okolí. Od okamžiku, kdy dítě spatří světlo světa až po výměnu zubů, spočívá náboženský charakter v tělesnosti dítěte, řekl bych, nikoli podle obsahu, neboť duše je teprve navenek se přirozeně projevujícím duchem, ale podle celkové konfigurace. Ale protože člověk nevstupuje do světa bez předchozích podmínek, neboť nepřichází pouze s fyzickými dědičnými silami řady předků, ale se silami, které si přináší ze svých předešlých zemských životů, takže může tato oddanost platit nejdříve i kráse i šerednosti, dobru i zlu, moudrosti i pošetilosti, obratnosti i nešikovnosti. Zde je naším úkolem jednat v blízkosti dítěte tak, aby mohlo myšlenkově i pociťově napodobovat dobro, pravdu, krásu, moudrost.

Myslíme-li takto, styk s dítětem ožije a tento život ve styku s dítětem se dostane naprosto přirozenou cestou do výchovy. Neusilujeme potom o výchovu jednotlivými činy, ale výchovu prožíváme. A jen tehdy, když je výchova v okolí dítěte prožívána a není mu vnucována, vyvine se dítě v životě správně v člověka.

Avšak to, co vychováváme způsobem přirozeným jako oddanost, kterou lze nazývat kněžsky-kultickou součástí výchovy, jak jsem o tom mluvil, musíme umět opět probudit ve výchově a výuce, které probíhají mezi výměnou zubů a pohlavní dospělostí, probudit na duševně vyšším stupni ve druhém životním období dítěte mezi výměnou zubů a pohlavní dospělostí. Dítě vychováváme tak, že vše, co mu sdělujeme, vytváříme v obrazech tak, že výchovu proměňujeme v činnost uměleckou, která je současně opravdu lidsky subjektivně objektivní. Vychováváme dítě tak, že stojí před učitelem a vychovatelem, esteticky oddáno kráse a přijímajíc všechno obrazné. Jde zde o to, aby náboženské prvky byly vystříhány přirozeně uměleckým pocíťováním světa. V tomto přirozeně uměleckém je zahrnuto — a nesmí to být zaměňováno s luxusně uměleckým, co v naší kultuře je tak častým zjevem — v tomto čistě lidsky uměleckém v dítěti je zahrnuto to, co teď vystupuje jako morální chování k světu.

Porozumíme-li tomu správně, pak se dozvíme, že v období mezi výměnou zubů a pohlavní dospělostí nenajdeme k dítěti cestu, když mu dáváme příkazy. Morálně k němu nenajdeme cestu, když nějak moralizujeme. To nemá v prvních letech života k dětské duši ještě přístup. Přístup má jen to, co činíme morálního, co jako morálka je p=ô obsaženo v činech, gestech, myšlenkách a citech lidského okolí. A ve druhém životním období mezi výměnou zubů a pohlavní dospělostí stále ještě k dítěti nenajdeme cestu, když mu dáváme morální příkazy. Nemá ještě vnitřní vztah k tomu, co je v morálních příkazech obsaženo. Morální příkazy jsou pro ně prázdný zvuk. Najít cestu k dítěti v tomto věku můžeme pouze tehdy, když před ním stojíme jako přirozená autorita, když dítě, aniž abstraktně ví, co je krása, pravda, dobro atd., ve svém citu vyvine impuls: Učitel a vychovatel je vtělené dobro, vtělená pravda, vtělená krása. - Rozumíme-li opravdu dítěti, pak víme: Abstraktně poznávající, intelektuální porozumění pro projevy moudrosti, krásy, dobra dítě ještě nemá, ale jsou takové projevy, které dítě vidí v pohledu, pohybu ruky učitele a vychovatele, ve způsobu, jak se oba slovně projevují. Je to přímo učitel a vychovatel, které dítě svými projevy srdce a bez dlouhých řečí označí jako pravdu, krásu, dobro. A tak to musí být. A jestliže učitel a vychovatel odpovídá potřebám dítěte v tomto věku, tak se zrodí pozvolna v dítěti dvojí; předně smysl, vnitřní estetický smysl zalíbení a odporu i pro morální skutečnosti. Dítěti se líbí dobro, když mu je jako vzor dáváme za příklad celou svou osobností. A výchovu musíme upravit tak, aby se mohla vyvinout potřeba záliby v dobru a stejně tak odporu ke zlu. Jak se ptá dítě? Nikoli vyslovenými intelektuálními slovy, ale vnitřně srdcem: Mám něco udělat? Smím to udělat, neboť pan učitel to dělá. Nemám to dělat? Musím toho nechat, neboť pan učitel mi naznačuje, že se to nesmí. - Tak dítě na učiteli prožívá svět v jeho dobrotě, svět v jeho zlu, svět v jeho kráse, svět v jeho ošklivosti, v jeho pravdě, v jeho lži. Tato konfrontace s učitelem, vychovatelem, tyto pracovní procesy ve skrytých silách mezi srdcem dítěte a srdcem vychovatele, to je nejdůležitější část metodiky výuky a v tom spočívají životní podmínky výchovy.

Právě ve věku mezi výměnou zubů a pohlavní dospělostí se vytváří záliba v morálních a odpor k nemorálním skutečnostem. Ale pak se objeví něco v pozadí toho, co vzniká v dítěti jako morální citový obsah: To, co nejprve u dítěte existovalo přirozeným způsobem v prvním životním období, tato oddanost k okolí, kterou je nutno nazývat náboženskou, ta vystupuje jako něco, řekl bych znovu vznikajícího v jiné formě v tomto celém tvůrčím procesu. A je-li naše duševní síla jako učitele a vychovatele k tomu dosti obratná, pak můžeme teď snadno vše, co vzniká jako záliba v dobru a odpor ke zlu, připojit k tomu, co duševně proudí přirozenými projevy. Nejprve je dítě jakoby přirozeně oddáno samé přírodě, neboť na to, co

upoutá v okolí jako morální hodnota, hledí dítě jako na součást přírody, pociťuje morální pohyb ruky, napodobuje ho, činí ho součástí své tělesnosti. Ale co je tu přirozené, toto náboženské, to se proměňuje, metamorfozuje do duševnosti tím, že rozvíjíme zálibu v dobrém. Pomyslete si, co to znamená, že v okouzlení plně nevědomého bytí až do výměny zubů dovolíme, aby se v dítěti vyvinula přirozeným způsobem, čistě napodobováním, náboženská oblast. Stavíme tak tuto náboženskou stránku do onoho lidského životního období, kdy se ještě nemůžeme dotknout síly jeho vnitřně svobodné individuality. Vychováváme přirozenost a nezasahujeme do oblasti duševně duchovní. A pronikneme-li mezi výměnou zubů a pohlavní dospělostí až k duševnu, musíme-li se k duševnu blížit, pak už do dítěte naočkujeme náboženský pocit, potom ho už jen probouzíme a dovoláváme se lidského já. Tu jsme už jako vychovatelé a učitelé praktičtí filosofové svobody, neboť neříkáme: V duchu musíš věřit v to nebo ono, - neboť probouzíme to, co je člověku vrozeno jako víra. Dětskou duši budeme probouzet k životu, nikoli nacpávat vědomostmi. To je ta správná úcta, kterou musíme mít ke každému stvoření, poslanému božstvím na zem, zvláště k člověku. A tak vidíte vyklíčit v člověku jeho já, vidíte, jak mravní záliba a odpor nabývá náboženského charakteru.

Naučíme-li se dbát toho, aby náboženský prvek, zprvu přirozený, se duševně proměňoval, slovo učitele a vychovatele se stane oblíbeným obrazem dobra, krásy, pravdy. Pak učitelovo slovo obsahuje to, na čem dítě lpí. Tu však ještě jedná učitel a vychovatel. Jeho způsob jednání není už napodobován, poukazuje na to, z čeho vyplývá. Nepodněcuje už vnější tělesnost, podněcuje duševnost. Morální libost a nelibost proniká náboženská atmosféra.

Prošlo-li dítě pohlavní dospělostí, tu vlastně teprve teď se začíná svým způsobem probouzet intelekt. Proto jsem již upozornil, že záleží na tom, aby se člověk natolik připravil, aby byl schopen najít sám v sobě to, čemu má porozumět, aby uměl dostat navenek ze svého nitra, co mu bylo dáno nejprve pro přirozené napodobování a pak pro umělecké zobrazování; takže ani pro pozdější životní období nemáme člověku nic vnucovat, aby neměl pocit, že je proti své vůli v područí logiky.

Velkým okamžikem ve vývoji německého duchovního života bylo, když se dostal Schiller do rozporu s Kantovým pojetím morálky, pokud jde o morální prožívání. Neboť když Kant vyslovil slova: Povinnosti! Ty vznešené velké jméno, které neobsahuješ nic líbivého, co zavání lichocením, ale požaduješ poddanost - tím se dostal do rozporu se Schillerem. Dostal se do rozporu s takovým pojmem povinnosti, který nedává vzniknout morálnímu z prazdroje dobré vůle, ale z podřízení se mravnímu příkazu. Schiller postaví proti Kantovu pojmu povinnosti svoje památná slova, obsahující opravdový morální motiv: «Rád sloužím přátelům,» říká Schiller, «ale dělám to z náklonnosti, a proto mě zlobí, že nejsem ctnostný.* Teprve, když povinnost začne být nejvnitřnějším lidským sklonem, když se stane tím, co Goethe vyjádřil slovy: «Povinnost, kdy máme rádi, co jsme si sami poručili,* tu se stane morálka tím, co prýští z čistého lidství. Byl to velký okamžik, kdy «zhranatělá morálka* byla Schillerem a Goethem opět zaoblana.

Ale to, co tenkrát vytrysklo z německého duchovního života, ponořilo se do materialistického smýšlení 19. století. Vidíme to ještě dnes. Musíme člověka opět pozvednout, pozvednout z toho, co v civilizaci povstalo tím, že se zapomnělo na tento čin, velký i na morálním úseku. Povinnost pozvednout člověka, tentokrát v rouchu opravdově lidském i morálním, mají ti, kteří musí vychovávat, vyučovat. A z tohoto vědomí může vzniknout impuls pro živou výchovu a výuku. Řekl bych: Právě to slunce německého duchovního života, které zde svítí u Schillera, Goetha také v morální oblasti, to by mělo svítit zvláště na vše to, co může uskutečnit dnešní vychovatel a učitel, který rozumí úkolu své doby, který chce výchovou a

výukou vyvinout lidský vztah člověka k sobě samému a k opravdovým potřebám kultury doby. Úkolem tohoto shromáždění o výchově bylo hovořit o postavení výchovy v osobním životě člověka a kultuře doby. K tomuto úkolu se dostaneme, uvědomíme-li si s pocitem vděčnosti, jaké impulsy přinesli do vývoje střední Evropy takoví velcí osvícení duchové jako právě jmenovaní. Nechceme být jen kritičtí, chceme-li pochopit své postavení ve světě, ale především být vděční za to, co vykonali už lidé, kteří přišli před námi.

A tak by se dalo říci: Vlastně se mluví jen o sebevýchově, když se tím míní způsob, jak se člověk sám vychovává; ale veškerá výchova není jen v tomto subjektivním, ale i v objektivním smyslu sebevýchovou, totiž výchovou já druhého. A v němčině souvisí vychovávat (erziehen) s táhnout (ziehen). Co přitahujeme, necháme v jeho podstatě tak, jak to je. Chceme-li vytáhnout kámen z vody, tak ho neroz- bjíme. Výchova nevyžaduje, abychom lidskou bytost rozbili nebo znásilňovali, ale přitáhli k prožití kultury na takovém stupni, na němž je lidstvo v okamžiku, kdy tato lidská bytost sestoupila z božsky duchovních světů do smyslového světa. Všechny tyto ideje, které cítíme a pociťujeme, patří k metodice vyučování. Ten, kdo je v metodice nemá, může jen nepatrně rozumět postavení výchovy v přítomnosti.

A zatímco necháme morálně růst zálibu v dobru a odpor ke zlu, zatímco necháme duševně probudit náboženské citění, které bylo u dítěte rovněž přirozené, vytváří se opět nevědomě jako zárodek v době mezi výměnou zubů a pohlavní dospělostí u člověka, který jí prošel, schopnost pochopení toho, co už člověk v sobě má. Připravujeme svobodné pochopení světa také pro náboženskou a mravní oblast. Je to něco velkolepého, když si člověk může uvědomit, jak prožíval ve svém druhém životním období libost a odpor, jak celý jeho citový život byl protkávan morálně dobrem a zlem. Pak v něm vzplane impuls: to, co se ti líbilo jako dobro, musíš dělat, co se ti nelíbilo, nesmíš konat. Tak vzplane morální impuls toho, co už v lidském já je; pak v duchu vznikne náboženská oddanost ke světu, když před tím byla v prvním období přirozeně a ve druhém duševně. Pak náboženské citění a náboženský impuls vůle budou tím, co člověk nechá jednat tak, jako by v něm jednal Bůh. Stane se to výrazem lidského já, nebude to naočkováno z venku. Ukáže se, že všechno vzniklo z přirozenosti a zrodilo se po dosažení pohlavní dospělosti, když jsme dítě vychovávali odpovídajícím způsobem, jak to odpovídá porozumění lidské bytosti.

Tu však musíme mít před sebou, jak jsem již naznačil, celou lidskou bytost, jak žije ve svých proměnách od narození až k smrti. Na jak lehkou váhu se to bere v pedagogice, když se vychází z pozorování dítěte. Dnes je pozorujeme experimentálně zvnějšku; a pak chceme odvodit metodiku výuky z toho, co na dítěti vnímáme. To nejde. Neboť ten, kdo například pro svůj cholerický temperament, kterému povolí uzdu, se jako učitel a vychovatel chová prchlivě, ten připravuje zárodek pro dnu, revmatismus, pro zdravotní potíže celého organismu v pozdějším věku. A tak je tomu i v mnohém jiném ohledu. Máme-li co dělat s oním děním, ke kterému dochází v jednom jediném životním období, musíme si pamatovat, že musíme mít neustále na zřeteli celý lidský život. Kdo ulpí na takových triviálnostech, které se dnes vyskytují jako názorné vyučování, a schová se jak za samozřejmost, tak i nesmyslnost výroků «dítěti má být předloženo jen tolik názorného, na kolik stačí jeho schopnost chápání», ten hájí takové triviálnosti, z nichž by se člověk zbláznil. Takovým názorům se musí čelit oním hlubším lidským zákonem, který nám prozradí, co znamená pro lidskou vitalitu, když nám jako čtyřicátníkům náhle svitne: Teprve teď chápeš, jakým rozumem ti byla svými myšlenkami a svým životem autorita, které sis vážil. Tehdy jsi to přijímal, protože ti byla autorita ztělesněním pravdy, dobra a krásy. Teď máš příležitost plně si uvědomit, co jsi tehdy slyšel.

Toto uvědomění působí v pozdějším věku nesmírně omlazujícím, oživujícím dojmem. A to vše musíme v pozdějším věku postrádat, když se při výchově a vyučování nedbalo toho, aby se vycházelo z něčeho, čemu se dá teprve později porozumět. Prázdný a pustý bude svět, nemůže-li neustále tryskat z nitra lidské přirozenosti to, co pro- duševňuje a produchovňuje vnější pojetí. Tak dáváme člověku vitalitu naprosto svobodně pro celý jeho život, když takto vychováváme. Mohu připomenout, co jsem často říkal: Skutečný učitel a vychovatel musí mít stále na paměti celý lidský život: stačí, aby někdo pouze přišel a nemusí ani mnoho mluvit, ale k čemu dá podnět, to má pečeť požehnání. V každém pohybu ruky, který udělá, je jakési požehnání. Je to vlastní mnohým lidem, stojícím na prahu smrti. Odkud to mají? Mají to z toho, že se jako děti naučili úctě, oddanosti. Uctívá vážnost a úcta v dětství přecházejí v pozdějším věku v moc žehnat. Dá se říci: Nikdo nemůže na konci svého života pozvednout ruce k požehnání, kdo se nenaučil v dětství přirozeně spínat ruce k modlitbě. Ze sepnutí rukou k modlitbě, z oné zbožné oddanosti v dětství vzniká síla k udělování milosti v nejvyšším věku na prahu smrti. Neboť ze všeho toho, co je v dítěti naznačeno pouze jako zárodek, v dalším průběhu života uzraje jako dobrý nebo špatný plod pro prožívání vlastního života. I tohle vše musíme mít neustále na paměti, chceme-li vytvořit metodiku výuky na základě životních podmínek výchovy.

Tím je aspoň částečně naznačeno, co je základem pokusu udělat anthroposofii plodnou ve vychovatelské a vyučovací waldorfské škole. Toto shromáždění o výchově by mělo určitým způsobem osvětlit to, o co se tady pokoušíme, co už několik let působí v praktickém životě. Bylo to osvětleno z různých stran; a také jsme ukázali, jaké jsou výkony žáků a v tomto směru bude nutno ještě na mnoho věcí poukázat a prohovořit je.

Na začátku dnešního dne jsem byl ze dvou stran velmi mile osloven: Přijímám tato laskavá slova se srdečným díkem, neboť co by se dalo dělat s nejkrásnějšími impulsy, kdyby se nevyskytli lidé, kteří tyto impulsy uskutečňují s veškerou oddaností a obětavostí? Moje vděčnost patří waldorfským učitelům, kteří se pokoušejí dělat to, co má být základem obnovy výchovy. Můj dík platí také těm, kteří, řekl bych, jako pozdější mládež, jako dnešní mladí lidé, právě ze svých zkušeností během své výchovy vyvíjejí upřímné porozumění pro to, co je vlastně míněno waldorfskou pedagogikou. Museli bychom být šťastni, kdyby to, co tu bylo vysloveno jako srdečný vztah mládeže k pedagogice waldorfských škol, se stalo hybnou silou, která by naši pedagogiku waldorfských škol přenesla do kultury a civilizace naší doby. A také věřím, že souhlasíte se mnou, když těm, kteří tak laskavá, tak krásná slova vyslovili, odpovím stejným způsobem; neboť více než cokoli jiného potřebuje výchova a výuka lidí, kteří záměry uskutečňují. Malíř, sochař, může své dílo nechat stát v naprosté osamělosti a říci si: Nedívají-li se na ně lidé, bohové je přece vidí. Učitel, vychovatel koná to, co je duchovní výkon, pro pozemský život; může to, co má být jeho dílo, prožít jen společně s těmi, kteří je pomáhají uskutečnit ve fyzicky smyslovém světě.

Tento impuls pro naše vědomí potřebujeme jako učitelé a vychovatelé v této době. A proto mi dovoluňte na konci těchto přednášek na to ještě poukázat, neboť tím musím uzavřít své přednášky, protože jsem angažován jinde a nemohu déle zůstat; dovoluňte mi, abych zakončil takto: Výchova jako tato, založená na anthroposofii - nikoli anthroposofii jako světovém názoru vnucovaném lidem, ale na anthroposofii založená, protože anthroposofie poskytuje pravé poznání člověka v jeho členění na tělo, duši a ducha - se chce také úplně věcně, úplně reálně začlenit do toho, co jsou nejhlubší nezbytnosti a podmínky naší dnešní civilizace, nezbytné proto, že lidstvu ve střední Evropě může kynout nějaká budoucnost jen tím, že svou činnost a myšlení čerpá z těchto impulsů.

Čím nejvíce trpíme? Protože jsem chtěl centrálně charakterizovat naši pedagogiku a didaktiku, musel jsem stále poukazovat na to, jak jako vychovatelé v plné účtě k tomu, co božské mocnosti seslaly na svět jako lidské já, pomáháme tomuto já v jeho vývoji. Toto já není zachyceno pravdivě, není-li zachyceno v duchu; jeho pravá podstata je popírána, když je zachyceno pouze materiálně. V materialistickém životě novější doby lidské já utrpělo tím, že je lidé nepoznali, tím, že na lidské já měli špatný názor, neboť tím, že se všude viděla jen hmota, se vším se zacházelo jako s hmotou, roztržil se lidský duch, a tím i jeho já. Stanovíme-li si přírodními metodami hranice poznání přírody, říká-li se, že se nemůže proniknout do světa ducha, tak se netvrdí nic jiného, než že se do lidské říše nedá proniknout. Stanovit hranice poznání znamená znemožnit poznání člověka a jeho postavení ve světě. Jak chceme vychovávat duši, když ji nejprve materialistickým smýšlením odstraníme? Vždyť materialismus vládnoucí ve veškerém lidském dění jak v minulosti, tak často i v současnosti, to dělal naprosto samozřejmě. A tak můžeme říci, že se dá slovy vyjádřit to, co se stalo v poslední době, v době — jak jsem říkal — materialistického smýšlení svým způsobem oprávněného. Oprávněného, protože muselo přijít během vývoje lidstva, ale lidstvo se ho musí zase vzdát. Tato slova zní: Lidé se svým vlastním já upsali hmotě. Tím však je zmařena opravdová živá metodika učení i pravé životní podmínky výchovy, neboť v civilizaci, která se sama svou podstatou upíše hmotě, může žít jen vnější technika. Hmota člověka tísni. Každý člověk se stane uzavřenou duší, víceméně tím, že ho hmota uzavře v jeho tělesnosti. Člověk se stane uzavřenou duší, nenajde-li druhého člověka v duchu, protože v těle ho ve skutečnosti nenajdeme. Materialistické smýšlení naší civilizace přineslo časové období, kdy se lidé vzájemně míjejí, protože veškerý citový život je upsán tělesnosti. Volají svým rozumem po sociálním životě, svým citovým životem však dávají vzniknout nesociálnímu vzájemnému míjení se. Duše, které jsou uzavřeny do jednotlivých těl, se vzájemně míjejí; duše, v nichž se probudil duch, které najdou samy ducha, ty jako lidé se s ostatními lidmi sejdou. Z chaosu vzejde sociální život jen tehdy, když lidé najdou ducha, a tak pomocí ducha najdeme jeden druhého ve vzájemném soužití. A to je také velké touha dnešní mládeže: najít člověka. Hnutí mládeže vzniklo z volání po člověku. Ted — ukázalo se to před několika dny, když mladí lidé, kteří jsou zde, se spojili - se toto volání po člověku proměnilo ve volání po duchu, protože lidé tuší: (ilověka možno najít jen tehdy, nalezneme-li ducha. Druhý člověk se musí ztratit, když se ztratí duch.

Včera jsem se pokusil ukázat, jak můžeme najít poznání vesmíru a z něho pak dospět k opravdu živému člověku na zemi v jeho členění na tělo, duši a ducha, jak světový názor může obsáhnout prožitek vesmíru, jak Slunce a Měsíc možno vidět ve všem, co na Zemi roste a čemu se tam daří. Když má výchova takové pozadí, tak vyvineme v rostoucím dítěti správným způsobem také prožitek nesmrtelného, božského, věčně náboženského. Pak do nitra lidí během jejich dětství zasadíme to, co v duchu musí nést branou smrti jako svou nesmrtelnou část, aby to zdárně pokračovalo. Avšak nebylo úkolem zde hovořit o této stránce výchovy. Mélo se zde ukázat hlavně na vztah výchovy k lidskému já a ke kulturnímu životu. Ale můžeme být přesvědčeni: Je-li člověk na zemi správně vychováván, pak je i nebeský člověk. Vychováváme-li pozemského člověka správným způsobem, tak o stejný kus, o který ho musíme dostat dopředu mezi zrozením a smrtí, dostaneme vpřed správným způsobem i nebeského člověka. Je to v souladu i s názorem, který postupuje správným způsobem podle poznání vesmíru, podle takového poznání vesmíru, které ví: Člověk se musí zapojit do velkého budování duchovního vesmíru, který se pak promítne do smyslového světa. Ve správné výchově musí být pro nás člověk spolubudovatelem lidstva. To jsem včera mínil charakteristikou onoho pojetí světa a

životního názoru, o němž jsem řekl, že má být v pozadí výuky a výchovy. Z toho ale vyplývá, že svět nemůžeme pochopit jako jednostranný obsah své hlavy. Není správné, když někdo tvrdí, že se svět dá pochopit v myšlenkách, pojmech, představách. Dokonce není správné, tvrdí-li někdo, že svět by měl být pochopen citem. Musíme ho pochopit myšlenkami, citem, ale také vůlí. Neboť jen tehdy, když božsky duchovní skutečnost pronikne do vůle, pochopí člověk svět; pak však pochopíme také člověka, nedí- váme-li se na něj jen z jedné stránky svého lidství, ale jako celí lidé.

Nepotřebujeme světový názor jen pro rozum a intelekt, potřebujeme světový názor pro celého člověka, pro člověka obdařeného myšlením, cítěním a vůlí, světový názor, který znovu objeví svět v celém člověku s tělem, duší a duchem. Jen ten, kdo takto objeví svět v člověku, kdo zří v člověku svět, může mít opravdový světový názor. Neboť tak, jak se v oku zrcadlí viditelný svět, tak je celý člověk duchovně duševním tělesným okem, v němž se zrcadlí celý svět. Na tento zrcadlový obraz se nemůžeme dívat zvenku, ten musíme prožít niterně. Pak nezůstane jen přeludem jako vnější zrcadlový obraz, pak se stane vnitřní realitou. Potom se výchovou svět stane člověkem a člověk v sobě objeví svět. Když výchovně pracujeme takto, pocítujeme opravdu, jak je člověk tříštěn, jsou-li všechny prožitky v područí hmoty, neboť duše se vzájemně nesblíží, ale ztratí, popírají-li samy sebe. Přejdeme-li k duchu, pak tím, co v duchu lze najít, najdeme druhého člověka. Sociální život v pravém smyslu slova musí být založen na duchu. Lidská bytost se musí najít v duchu, a pak se může spojit člověk s člověkem, a když je vesmír budován z lidských činů, musíme vidět svět v člověku. Proto mi dovoluňte, abych na konci této úvahy vyslovil to, co jsem měl neustále na mysli během svých přednášek. To, co mělo být řečeno, má název «Uvaha o výchově v osobním a kulturním životě současnosti». Ted na konci mi dovoluňte, abych titul metamorfozoval, změnil tak, aby v sobě obsahoval, co jsem vlastně chtěl proslovit. To, co jsem vlastně chtěl vyslovit, budiž shrnuto do slov:

Hmotě se zasvětit, znamená duše rozdrtit.

V duchu se nalézat, znamená lidi spojovat.

V člověku se poznávat, znamená světy budovat.

GA 34 a GA 308